

CLAUDE LÉVI-STRAUSS (1908.–2009.)

Kad je objavljena vijest da je, u noći od subote 31. listopada na nedjelju 1. studenog 2009, u 101. godini, umro Claude Lévi-Strauss gotovo su sve novine diljem svijeta na istaknutim mjestima podsjetile da je riječ o jednom od najvećih društveno-humanističkih mislilaca našega vremena, o antropologu čija su djela stekla ne samo knjišku slavu nego i znanstvenu referencijalnost planetarnog domaćaja. U njegovoj domovini Francuskoj posvećeni su mu brojni nekrolozi i studiozni tekstovi, a veličanstvenu su mu počast, bez hinjene kurtoazije, odali ne samo mnogi znanstvenici i znanstvene institucije nego i najviši dužnosnici Republike. U organizaciji uglednog dnevnika *Le Monde* održani su (27. 11.) Susreti posvećeni Lévi-Straussu, na kojima je iskazan najširi javni hommage tom velikom čovjeku i znanstveniku. Posebno izdanje časopisa *Le Magazine littéraire* (studen-prosinac 2009) nosi naslov *Lévi-Strauss, posljednji div* i u cijelosti se bavi njegovim životom i djelom. Iz svega toga jasno se vidjelo što je on značio i što uopće znači za Francusku. Nije pretjerano reći da je Lévi-Strauss još za života postao svojevrsnom institucijom svjetske i francuske Republike ideja i da je u toj Republici, sve dok ona bude trajala, osigurao posthumnu slavu i nezaobilazno mjesto. Rođen je 28. studenog 1908. u Bruxellesu; slučajno u Bruxellesu jer je njegova obitelj, zbog očevih poslova, neko vrijeme boravila u tom gradu. Nakon srednje škole i fakultetskih studija (prava i filozofije) neko je vrijeme službovao kao profesor filozofije u licejima u Mont-de-Marsanu i Laonu. Prema vlastitom priznanju,

nije baš uživao nastavničkom poslu. Od 1935. do 1938. član je sveučilišne misije u Brazilu i profesor sveučilišta u Sao Paulu. Sve ga manje zanima filozofija a sve se više okreće prema etnologiji i antropologiji. U tom je razdoblju proveo nekoliko etnografskih istraživanja u Mato Grossu i području Amazone. "Etnolog sam, kaže on, postao pod utjecajem iščitavanja anglo-američkih autora, osobito Boasa i Lowiea. Oni su me potaknuli na to da dovedem u pitanje Durkhmov pristup. Ti su američki istraživači bili i ljudi terena, zanimljivi, vrlo dobro informirani promatrači koji su raspolagali znanjima iz prve ruke. U odnosu na njih Durkheim mi je izgledao kao neka vrsta filozofirajućeg sociologa. Trebale su mi mnoge godine da revidiram taj svoj sud te da shvatim kako je on, premda vlastitom nogom nikada nije kročio na australijsko tlo, neizmerno bolje shvatio domorodačke kulture nego svi oni koji su bili na licu mjesta". Po povratku iz Brazila, 1939. godine zahvaća ga mobilizacija, ali 1940. uspijeva napustiti Francusku, odlazi u Sjedinjene Države, u New York, gdje predaje na New School for Social Research i na l'Ecole libre des Hautes Etudes. Od 1945. do 1948. savjetnik je za kulturu Francuske ambasade u Sjedinjenim Državama. Po povratku u Francusku obranio je tezu *Elementarne strukture srodstva* i komplementarnu tezu *Obiteljski život Nambikwara Indijanaca* te postao doktorom humanističkih znanosti. Godine 1949. imenovan je ravnateljem Musée de l'Homme a iste godine postaje i voditeljem studija na l'Ecole pratique des Hautes Etudes (V sekcija), na katedri komparativnih religija naroda bez pisma. Nakon toga, od 1959. do 1982, što znači sve do umirovljenja, profesor je na Collège de France,

na katedri socijalne antropologije. Tu je, također do umirovljenja, rukovodio Laboratorijem za socijalnu antropologiju kojeg je osnovao 1960. godine. Članom Francuske akademije postao je 1973.

Ime Claudea Lévi-Straussa nerazdvojno je povezano s onim što se, zahvaljujući njemu, naziva *strukturalnom antropologijom*. Već u jednom od prvih svojih članaka, *Strukturalna analiza u lingvistici i antropologiji*, on jasno formulira temeljna načela strukturalizma. Kao što sugerira i sam naslov, inspiraciju nalazi u lingvistici Ferdinanda de Saussurea i, pogotovo, u fonološkoj metodi N. Trubetzkoya i R. Jakobsona, s kojim se zbližio tijekom ratnih godina u Americi. Ta se inspiracija ogleda u sljedećim postavkama: proučavati ne više svjesne fenomene nego njihovu nesvjesnu infrastrukturu; elementima nekog sustava priznati ne smisao nezavisnih entiteta već važnost pozicije, to jest ovisnosti o odnosima koji ih sjedinjuju i suprotstavljaju, tako da se *odnosi* uzimaju kao osnova analize; priznati, napose, da ti odnosi vrijede samo unutar sustava korelacija iz kojih se izvode pravila. No iznimno je bio značajan i utjecaj Marcela Maussa kojeg Lévi-Strauss nikada nije zaboravljao istaknuti s posebnim pijetetom i respekтом. On iz Maussova djela izvodi iste pouke kao iz prethodnih utjecaja, što jasno dolazi do izražaja u *Uvodu u djelo Marcela Maussa* (1973). Antropologiji naime pridaje zadaću da istražuje “nesvjesne mentalne strukture do kojih se može dospjeti preko institucija i još bolje u jeziku”.

To je zapravo bio cilj što ga je Lévi-Strauss postavio u doktorskoj tezi pa onda i knjizi *Elementarne strukture srodstva*. Na kraju te knjige on piše: “Tako smo konstatirali da se naizgled složena i proizvoljna pravi-

la mogu svesti na mali broj. Postoje samo tri moguće strukture srodstva; te se tri strukture oblikuju uz pomoć dvaju oblika razmjene; i sama ta dva oblika razmjene ovise o samo jednom diferencijalnom karakteru, to jest skladnom ili neskladnom karakteru promatranog sustava”. Sve elementarne strukture otkrivaju središnje mjesto matrimonijalne razmjene koja, s jedne strane, implicira prohibiciju incesta (zabranu rodoskrvuća) i, s druge strane, utemeljuje srodstvo na povezanosti. Štoviše, te strukture pripadaju univerzalnim mentalnim realitetima: zahtjevu za pravilom kao pravilom, pojmu uzajamnosti, simboličkom karakteru darivanja.

No pritom je, zapažaju Lévi-Straussovi interpreti, jedno pitanje ipak ostalo maglovito: jesu li te strukture prvotne ili one pak u ljudskom duhu samo naznačuju određene zahtjeve društvenog života objektivirane u institucijama? Je li, dakle, riječ o svojevrsnoj izvanjskoj logici? O tome govore četiri voluminozna sveska *Mitologika* (*Sirovo i kuhano*, 1964; *Od meda do pepela*, 1967; *Porijeklo običaja za stolom*, 1968; *Goli čovjek*, 1971). Sjećajući se nastajanja tog djela Lévi-Strauss kaže da je na njemu mnogo radio i da se zbog toga morao potpuno povući iz javnosti. “Ta je serija mobilizirala moj duh, moje vrijeme, moje snage više od dvadeset godina. Ustajao sam svako jutro u 5 ili 6 sati. Živio sam kao monah”. *Mitologike* odbacuju funkcionalističku hipotezu. Pokazuju da su u mitologiji, koja za razliku od srodstva nema evidentnu praktičnu funkciju ni izravan utjecaj na drugačiju realnost, operacije duha u biti istoga reda. Kao duhovne tvorbe, mitovi imaju svoju dubinsku logiku i inteligibilnu strukturu. Bez obzira na to da li se sustavi doista iskušava-

vaju u društvenom životu ili su pak, poput mitova, jednostavno mišljeni na prividno spontan i arbitraran način, oni se također odvijaju unutar poprišta koja se s pravom mogu okarakterizirati kao mentalna. Ti su odgovori, kako napominje J. Pouillon, bili zapravo već dati u nekim prethodnim tekstovima, prije svega u *Totemizmu danas* (1962) i u *Divljoj misli* (1962). Već je u tim knjigama Lévi-Strauss tvrdio da mitološka misao nije samo obilježje “predlogičkog mentaliteta”, odnosno samo onih koje se, kao što čini Lévy-Bruhl, smatra “divljacima” već da je ona prisutna u svakome od nas, ukroćena ili pripitomljena našim različitim kulturama. Tako opisana misao nije misao “divljaka” već je susrećemo kod modernog umjetnika i u mnogim popularnim znanjima. Radi se, dakle, o univerzalnom načinu mišljenja u kojemu se ogledaju ne samo znanja nego i umjetnosti, magijske prakse, rituali i vjerovanje. Mnogi su komentatori u tom stajalištu vidjeli filozofsku postavku koja znatno nadilazi granice socijalne antropologije.

Jedan od problema što ih je otvorilo Lévi-Straussovo stajalište sastojao se, između ostalog, u pitanju vrijedi li strukturalna metoda samo za strukture srodstva, i to ne za sve nego samo za one koje se zahvaljujući Lévi-Straussu naziva “elementarnima” i koje nisu univerzalne, čak ni karakteristične za sva tradicionalna društva. Svi su Lévi-Straussovi interpreti uglavnom skloni tvrdnji da ponovno preispitivanje totemizma pokazuje kako se ta metoda uspješno primjenjuje na simboličke sisteme pomoću kojih ljudski duh strukturira svoje predočavanje svijeta. Osim toga, analiza mita pokazala je da ta metoda jednako vrijedi za sisteme koji nisu zatvoreni poput sistema srodstva nego su otvoreni ili ba-

rem takvi da im se može pristupiti kao ne posve stabilnim, fiksnim i čvrsto determiniranim tvorbama. Problemu srodstva Lévi-Strauss se vraća i u svojim posljednjim predavanjima na Collège de France, koja su objavljena u knjizi *Dane riječi* (1984). Tu dokazuje da strukturalizam nipošto nije “razoružan” kad je riječ o proučavanju tipa institucije koji nadilazi tradicionalne kategorije etnografske teorije. On istražuje i nalazi primjere, ne samo u seoskim zajednicama nekih krajeva Europe nego i u Japanu, Africi, Polineziji i Madagaskaru, na osnovi kojih dolazi do zaključka da između takozvanih složenih društava i takozvanih (“pogrešno nazvanih”) primitivnih ili arhajskih društava postoji manja distanca nego što bi se moglo pomisliti.

Prema tome, otpada prigovor da su društva koja proučava za Lévi-Straussa u neku ruku nepokretna. Naprotiv, ona se po njegovu mišljenju kreću u vremenu. Treba reći da navedeni prigovor počiva na jednom rano zapaženom nesporazumu. Godine 1949. Lévi-Strauss je, u *Revue de métaphysique et de morale*, objavio tekst pod naslovom *Povijest i etnologija*. On tu podvlači da razlika između dviju disciplina (povijesti i etnologije) počiva upravo na njihovoj komplementarnosti. Dok povijest svoje podatke organizira u odnosu na svjesne izraze, etnologija svoje datosti organizira u odnosu na nesvjesne konstrukcije društvenog života. Kasnije je, na jednom znanstvenom skupu 1983. godine, još uvijek isticao načelo komplementarnosti, ali ga premješta na drugi plan. Sada više govori o antropologiji i drži da se antropologija i povijest mogu međusobno pomagati čim povjesničar svoje područje proučavanja proširi na običaje, vjerovanja i sve ono što se stavlja pod neodređenu

riječ “mentalitet” određenog društva u određenom vremenu, odnosno čim antropolog shvati da prošlost takozvanih složenih društava omogućuje rast “broja društvenih iskustava koja stoje na raspolaganju kako bi se bolje spoznalo čovjeka”.

U glasovitom Inauguralnom predavanju na Collège de France, prilikom preuzimanja katedre za socijalnu antropologiju (1960), Lévi-Strauss je ustanovio razliku između “hladnih” društava – koja se opredjeljuju za ignoriranje svoje povijesne dimenzije i koja su etnolozi dugo smatrali privilegiranim područjem svoga proučavanja – i “toplih” društava – koja naprotiv drže do svoje povijesne dimenzije i koja ponajprije zaokupljaju povjesničare. No ta se razlika ne odnosi na historičnost jednih i drugih društava već na njihov odnos spram vlastitih prošlosti. “Hladna” društva ne poriču svoju prošlost; ona bi ju htjela ponavljati, ponavljati povijest koja je nekoć bila i koja jednom za svagda objašnjava njihove sadašnje uspjehe. Što se pak tiče “toplih” društava, ona ne mogu posve poreći svoju “hladnoću”. Povijest koju ta društva vrednuju i uvažavaju mora biti njihova, to jest očitovati stanovitu trajnost koja jamči njihov identitet. Odatle paradoks – ili nužnost – da grupe koje su najbrižnije za svoj historicitet i sebe i druge vide kroz stereotipe. Strukturalizam, dakle, ne dovodi u pitanje povijest, kao što mu je spočitavao Jean Paul Sartre, već ideju koja se o njoj često izriče: ideju da bi povijest mogla biti samo povijest promjene jer je promjena uvijek kontinuirana. Međutim, ako priroda, kako se čini, ne pravi skokove povijest se tome izgleda ne odupire. Zacijelo nas može zanimati “moment skoka”. Može nas zanimati i “ono između” dvaju skokova. Nije li povijest najvećim dijelom

već stvorena. Vrijeme u kojem se nižu razna stanja društva nije ništa manje diskontinuirano od prostora u kojemu supostoje i često se ne poznaju koliko različita toliko i suvremena društva. Pritom je malo važno je li udaljenost – koja se etnologu nadaje kao uvjet istraživanja jer je drugi kao takav njezin predmet – vremenska ili prostorna. Po čemu se onda povijest i antropologija razlikuju? Povjesničar nastoji nadići diskontinuitet sređujući ga kako bi ustanovio genealogije od jednog do drugog društvenog stanja. Antropolog se nastoji “okoristiti” diskontinuitetom kako bi između dvaju različitih društava, bez obzira na to mogu li ona figurirati na istom genealoškom stablu, otkrio homologije koje posvjedočuju zbilju jednog zajedničkog fonda čovječanstva i omogućuju nadu u otkrivanje “mreže temeljnih i zajedničkih prisila”, drugim riječima osnovu jedne “izvorišne logike”. Istraživanje tog zajedničkog fonda ne dokida razlike, na koje je upućena etnologija, jer upravo je njihova stvarnost ono što omogućuje rasvjetljavanje homologija. Sva dramatičnost ili, blago rečeno, dijalektičnost tog odnosa između zajedništva i različitosti izložena je u dva teksta pisana na zahtjev UNESCO-a: *Rasa i povijest* (1952) i *Rasa i kultura* (1971). Svi koji se danas, u doba globalizacije, zalažu za kulturnu raznolikost obavezno posežu za antropološkim uvidima Claudea Lévi-Straussa.

Lévi-Strauss je bio metom čestih i donekle uvriježenih prigovora da njegov strukturalistički zahvat isključuje subjektivnost ili da je, na neki način, stavlja u zagrada. Drugim riječima, da za njega svaki subjekt, svaki pojedinac nije drugo do “mjesto anonimne misli”. No, on uvijek daje do znanja da se na svakom od tih mjesta

stvara neka posebnost, singularnost koja je istodobno uvjet i proizvod onoga što tu dolazi do izražaja. To je vidljivo ne samo u već spomenutim nego i u svim drugim njegovim knjigama: *Strukturalna antropologija I* (1958), *Strukturalna antropologija II* (1973), *Put maski* (1975), *Daleki pogled* (1983), *Izbliza i izdaleka* (1988), *Povijest Lynxa* (1991), *Gledati, slušati, čitati* (1993) itd. Pa ipak, knjiga *Tužni tropi* (1955) – koja je istodobno priča o putovanjima, skup antropoloških i filozofskih refleksija i etnoloških analiza, intelektualna biografija, zapravo svojevrсни misaoni roman – rječit je dokaz i zadivljujuće osobno svjedočanstvo te posebnosti i singularnosti. To je ujedno najčitanije i najpopularnije Lévi-Straussovo djelo. U *Uvodu u djelo Marcela Maussa* Lévi-Strauss kaže da je etnološki problem u konačnici problem komunikacije, komunikacije između subjekata, primjerice između stanovnika Melanezije i onoga tko ga promatra, sluša i tumači. Subjek se ne ignorira već, naprotiv, nužno dolazi do izražaja mnoštvenost subjekata, bez čega se ne bi ni postavljao problem komunikacije. Strukturalizam mišljen na način Claudea Lévi-Straussa uvijek je konzekventan samome sebi. Ono što je u njemu važno i bitno jesu *odnosi* a ne članovi odnosa. To je osnovna teorijska, metodološka i empirijsko-istraživačka pouka Lévi-Straussove antropologije koja je neizbrisivo upisana u baštinu, modernost i budućnost društveno-humanističke misli.

Ovaj tekst u povodu smrti Claudea Lévi-Straussa popratit ćemo jednim zanimljivim pokušajem da se njegov doista složen konceptualni, teorijski i istraživački

pothvat prezentira u nekoliko ključnih točaka. Taj pokušaj, ma koliko redukcionistički, može biti koristan i poticajan za elementarno upoznavanje ili za temeljitije proučavanje Lévi-Straussova djela. Riječ je o pokušaju Nicolasa Journeta koji je, u jednom izvanrednom broju časopisa *Sciences Humaines* (8/2008), objavio tekst pod naslovom *Lévi-Strauss u deset ključnih riječi*. Evo tih deset ključnih riječi koje, prema Journetu, objašnjavaju bit Lévi-Straussova konceptualnog instrumentarija:

Struktura i strukturalizam. U širem smislu, struktura je sustav čije su značajke neovisne o elementima koje on sadrži. Točnije, Claude Lévi-Strauss se nadahnjuje fonologijom: priroda zvukova svojstvena je svakom jeziku, ali cjelina uvijek djeluje preko razlikovnih opreka. Promjena jednog elementa pogađa cjelinu sustava, prema poznatim pravilima promjene. Strukturalizam Cl. Lévi-Straussa, moglo bi se reći, sastoji se u tome da se deskriptivne metode lingvista prenesu na jedinice više razine nego što su zvukovi ili riječi nekog jezika: termine srodstva, taksinomije, fragmente mitova. Tako, primjerice, u nekoj priči, pojava anegdotskih elemenata kao što su med ili duhan može se svesti na općenitiju opreku između sirovog i kuhanog, između prirode i kulture. *Komunikacija*. Cl. Lévi-Strauss preuzima iz teorije informacije ideju da je komunikacija istodobno fizički i simbolički fenomen. Sve što cirkulira među ljudima (dobra, riječi i osobe) može se promatrati kao činjenica komunikacije i tretirati kao takva.

Matematizacija. Kod Cl. Lévi-Straussa pozivanje na matematiku ne podrazumijeva upotrebu statistike. To je jedan od načina da se ilustrira logička strogost stanovitih pravila izgradnje sustava koje se opisuje.

On se tu i tamo poziva na tri vrste matematike: algebru, teoriju skupova i topologiju. *Ljudski duh*. Prema Cl. Lévi-Straussu “nesvjesna se aktivnost duha sastoji u namešanju formi nekom sadržaju”. To je univerzalija jer “te su forme temeljno iste za sve duhove, stare, moderne, primitivne i civilizirane”. Postoji, dakle, jedan “ljudski duh” koji se može dosegnuti izdižući se na razinu njegovih nesvjesnih struktura. Cl. Lévi-Strauss ne isključuje da će proučavanje mozga jednoga dana dovesti do duha. On se uzdržava da krene tim smjerom. No mnogi smatraju da je njegovo djelo otvoreno prema kognitivnim neuroznanostima. *Privreda/Kultura*. Prema Cl. Lévi-Straussu prva manifestacija kulture, kao proizvođa ljudskog duha, jest postojanje pravila; postoje pravila u umjetnosti, srodstvu, religiji. Priroda se pak pokorava uzrocima. Određena pravila, kao zabrana rodoskvrnuća (prohibicija incesta), po svom su principu univerzalna ali su različita u svojim manifestacijama. *Sustav srodstva*. Etnolozi tako nazivaju skup termina i stavova koji se primjenjuju na srodne pojedince (ili grupe) u nekom društvu. Njihova raznolikost već odavna tvori zagonetku, koja se pokušava svesti na ograničeni broj tipova. U brojnim slučajevima glavna je razlika ona između “rodbinstva” i “krvnosrodništva”. *Savez*. Teorija o savezu polazi od načela da ljudske grupe postoje samo jedne za druge. Isto tako, obitelj se ne može zamisliti bez postojanja roditelja “putem saveza”; ženidba je čin kojim se stvara ta vrsta povezanosti. “Teorija o savezu” sugerira, dakle, da su odnosi matrimonijalne razmjene, kad su uređeni pravilima, važniji za proučavanje nego odnosi utemeljeni na zajedničkoj lozi ili posve drukčijem tipu društvene povezanosti.

Totemizam. “Totem” je riječ ojibwanskog podrijetla i označava životinjsku ili biljnu vrstu združenu s klanom. Na osnovi analognih činjenica zapaženih u svijetu, James Frazer je 1890. godine razvio ideju da je totemizam određeno vjerovanje, to jest određeni kult raširen u primitivnim društvima. Tim se pitanjem bave Emile Durkheim, Marcel Mauss i Sigmund Freud. Ta je “izvorna religija” ozbiljno osporavana tijekom pedesetih godina dvadesetog stoljeća. *Povijest*. Cl. Lévi-Strauss suprotstavlja sinkronijski pristup (sadašnje stanje) dijakronijskom pristupu (sukcesiji, promjeni). Prvi je podesniji za proučavanje “hladnih” društava (u kojima je povijest “stacionarna”), a drugi za “topla” društva (pismena društva). Drugim riječima, dok povijest može opisati društva u kojima je promjena brza i kumulativna, etnolog je skloniji društvima koja se odupiru povijesti. To ne znači da se ona ne mijenjaju. No to za njih nije neka vrijednost. To je ono što Jean-Paul Sartre spočitava “primitivcima” pa i samome Cl. Lévi-Straussu. *Raznolikost kultura*. Cl. Lévi-Strauss je u više navrata pledirao za priznavanje jednake vrijednosti kultura i za njihovu raznolikost. Kod njega je to manje moralno nego intelektualno stajalište: budući da je “razlikovni razmak” bogatstvo, kulturna uniformizacija može biti samo gubitak. On drži da je ideja “svjetske civilizacije” apstrakcija. Godine 1971. izrekao je pohvalu “gluhoći” među kulturama i na sebe navukao bijes kritičara. A on je u stvari, dijagnostičirajući nadolazeće valove globalizacijske uniformizacije i ostajući vjeran svom temeljnom načelu, stao u obranu otpornosti različitih kultura, i to u konjunkturi pretežnih hvalospjeva globalizacijskoj perspektivi.

Rade Kalanj